

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ (XVII–XVIII СТ.)

Василь РОМАШ

*«Не може дерево добре
плоди погані родити,
ні дерево погане плоди
добрі родити...
Тож за їхніми плодами
пізнаєте їх»
(Мф. 7: 18, 20).*

Україна є молодою незалежною державою, у якій ще й досі тривають державотворчі процеси, але мало хто знає, через які випробування довелось їй пройти. Від створення Русі і до цього дня їй доводилося і доводиться боротися тілом і кров'ю за свою незалежність. Як на полі битви, так і в серцях людей. Як тоді, так і сьогодні доводиться захищати себе і свою автентичність від різноманітних релігійних вірувань. Україна постійно вела боротьбу з одним із них – католицизмом, котра триває і до сьогодні. Позаяк головною зброєю у ворога була освіта, під час здобуття якої юнакам і прищеплювався певний світогляд, український народ знайшов, що протиставити цьому у вигляді Києво-Могилянської академії, яка стала першим вищим православним навчальним закладом у всій Східній Європі.

На початку нашого дослідження варто розглянути передумови її виникнення, щоб побачити історичну картину в цілому. Оскільки українці

У статті представлено один із важливих аспектів діяльності Києво-Могилянської академії. Особлива увага акцентується на значенні релігійного підходу до морального виховання студентів. Показано приклади релігійно-морального процесу виховання у різні періоди існування Академії. Доведено положення, яке підтверджує, що Академія була головним стержнем зміцнення Православної Церкви у боротьбі з католицизмом.

Ключові слова: школа, колегія, академія, ректор, префект, храм, Києво-Братський монастир, диспут, конгрегація.

Vasyl ROMASH

*FEATURES OF EDUCATIONAL
PROCESS IN KYIV-MOHYLA
ACADEMY (XVII–XVIII CENTURY)*

This article presents one of the most important aspects of the Kyiv-Mohyla Academy. Particular emphasis is placed on the importance of religious approach to moral education of students. The author shows examples of religious and moral education process in different periods of the Academy. The article proves that the Academy was the main core of strengthening the Orthodox

Church in the fight against Catholicism.

Key words: *School, College, Academy Rector, Prefect, temple, Kyiv-Bratsk monastery, dispute, congregation.*

(русини) завжди прагнули освіти та науки, але, не маючи змоги навчатися у себе вдома через втрату своєї державності у XIV столітті, вони відправлялися у європейські країни. Вже з 1379 року українська молодь

має свою бурсу (школу) при Празькому університеті, а 1409 року таку ж і в Кракові. У Базилеї 1553–1599 роках в університетських каталогах зустрічаються імена майже всіх тодішніх українських родів. Про Замойську академію вже й не згадуємо, позаяк вона спеціально була побудована для руських земель Речі Посполитої і руське студентство там складало одну з п'яти народностей, на які ділилася академія. Як ми бачимо, без просвіти наші предки не залишилися. Але за яку ціну! Серце кожного українця краялося від наслідків, що несло з собою відвідування чужих шкіл. Але найбільших бід і нещастя український народ перетерпів не через ці академії, а від єзуїтських колегій, які заповнили Західну Україну. Вони і сіяли те зловісне насіння, довівши нас до такого стану, над яким у «Треносі» так гірко плаче архієпископ Мелетій Смотрицький, згадуючи про втрату колишніх самоцвітів і діамантів у короні Української Православної Церкви [8, с. 1–2]. Ось тоді і виникла Києво-Могилянська академія, головною метою якої було стати альтернативою єзуїтським школам. Адже головною ціллю всіх цих католицьких шкіл була одна: зробити студентів палкими прихильниками папського престолу. Вона перемагала ворогів їхньою ж зброєю, теоретично наводячи беззаперечні аргументи на користь величності, переваги і святості Православ'я над католицизмом. А з практичного боку, виховувала студентів у релігійно-моральному напрямку, щоб вони були взірцями для наслідувань християнського способу життя.

Заснована у 1615 році як Києво-Братська школа та територія Братського монастиря, вона негайно приступила до своєї місії. Саме на цьому аспекті у своєму фундушевому записі наголошувала благодійниця школи Галшка Гулевичівна. У ньому вона виявила бажання, щоб монастир і школа, які повинні бути створеними на її фундації, були влаштовані «по закону и по чину церкви кафолическое востоднее, набожества греческого, и поддугъ семи вселенскихъ соборовъ и по преданію святых отецъ греческихъ» [7, с. 387]. А в 1620 році, перебуваючи в Києві, Єрусалимський патріарх Феофан на власні очі бачив турботи братства у вихованні дітей «въ науках и житію честномъ». В іншому місці він прямо говорить, що бачив Київську братську школу «въ цвѣченію побожнаго живота» [7, с. 398].

Особливу увагу Києво-Братська школа (а пізніше колегія та академія) приділяла вихованню своїх учнів згідно із заповідями Божими. Подібну систему виховання ми можемо побачити і сьогодні в навчальних закладах, які готують майбутніх священнослужителів Церкви Христової. День вихованця Академії починався з молитви на устах, так само і закінчувався, молились також перед уроком, споживанням їжі і опісля. Кожний вихованець зобов'язувався відвідувати недільні та святкові богослужіння, дотримуватися постів, а вінцем християнського способу життя була Євхаристія, під час якої учень причащався Тіла і Крові Христової.

Про все сказане вище ми можемо прочитати в «Анфологоні» митрополита Петра Могили, котрий, турбуючись про виховання учнів Колегії, у 1636 році видав цю книгу. В ній, між іншим, поміщена особлива стаття про благочестиве християнське відходження до сну. Тут для доброго і пристойного проведення життя рекомендується лягати і вставати у визначений час і спати не більше семи годин на добу. Лягаючи спати, християнин повинен був: 1) подякувати Богові за всі його благодіяння, які були дані йому впродовж дня; 2) молитись Богу про осмислення вчинених гріхів; 3) таємно посповідатись у гріхах; 4) просити Бога про прощення гріхів і 5) дати тверду обіцянку виправити своє життя, особливо уникати тих гріхів, які найчастіше робилися упродовж дня. Потім давалася порада прочитати молитви, які тут і були написані, декілька разів осінити себе хресним знаменням і потім, лягаючи спати, необхідно було позбавитись непристойних думок, які перешкождали єднанню людини з Богом.

Прокинувшись уранці, юнак-учень Колегії повинен був, перш за все, звернутися своєю думкою до Бога. Не встаючи з ліжка, він повинен був прочитати декілька молитов, а потім, вставши, віддатись роздумам про спасіння душі, намагаючись, щоб жодна справа не відволікала його від благочестивих думок. Подальший зміст «Анфологона» описував кожний життєвий крок юнака, що супроводжувався подібними релігійно-моральними настановами.

Не можемо не відкидати того, що деякі речі в «Анфологоні» щодо педагогічних настанов і правил відрізняються зайвою педантичністю, що такий виховний режим не міг повністю виконуватись в Колегії. Але кожний погодиться з тим, що ідеал, накреслений Петром Могилою в його книзі, повністю відповідає вимогам православно-християнського віровчення і моралі. Із другого боку, у правилах виховання, рекомендованого «Анфологоном», немає нічого незвичайного, дріб'язкового, карикатурного або надмірно суворого і дикого, чим страждала сучасна західноєвропейська

латинська педагогіка, особливо єзуїтська [9, с. 121–122]. За переконанням митрополита, освіта, знання, а з ними ідеї та духовність, поширюючись між різними станами і групами населення, повинні були служити єднанню, мали стерти суперечності між людьми, які належали до різних конфесій, навчити толерантності стосунків, не порушуючи основ батьківської віри [6, с. 88].

Також зазначимо, що 7 жовтня 1734 року митрополитом Рафаїлом Заборовським була видана інструкція «*Leges academicae docentibus et studentibus observandae*» («Академічні правила для викладачів і студентів...»), що стосувалася морально-виховного уставу Академії. У ній вказується, що:

- викладачі завжди повинні бути для учнів зразками для наслідування високих ідеалів віри в Бога, а особливо любові; окрім цього, смирення, ввічливості, доброго виховання і освіченості;
- у святкові дні як наставники, так і учні завжди повинні відвідувати у супроводі наглядачів (*inspectorum*) усі церковні богослужіння;
- під час будь-якого посту один раз приступати до таїнства Сповіді та Причастя, а під час Великого посту двічі;
- тим студентам, котрі успішні у навчанні і відомі своїм благочестям, необхідно приділяти більше уваги академічному керівництву, ніж іншим. Ті із вихованців, які є лінивими і непокірними, повинні бути попереджені про виправлення свого життя. А ті, які взагалі не подають ніякої надії – такі, як: алкоголіки, розбишаки, стукачі і пройдисвіти, – як такі, що не здатні виправитися, повинні бути вигнаними з Академії, щоб у товаристві нерозумних не псувалися добрі;
- наглядачі у ставленні до студентів не повинні бути ні суворими, ні поступливими, а також використовувати образливі слова ні публічно, ні на самоті [3, с. 102–107].

Потрібно зазначити, що не інструкція для митрополита Рафаїла Заборовського була взірцем, а сама Академія. Тому що після її написання життя в Академії кардинально не змінилося.

Необхідно підкреслити існування в Академії багатопланової системи виховання, що охоплювала все життя її студентів: розумове, моральне і навіть дозвілля. Так, до особи, що приймалася до Київської академії, були приставлені наставники (сеньйори) – студенти вищих класів, а також один директор із благочестивих студентів, котрий міг робити зауваження самим сеньйорам, а учнів карати тілесно. Також над студентами був свій наставник в особі префекта Академії, якому, починаючи з XVIII століття, на допомогу був призначений один із викладачів Академії (супер-

інтендант). До їхніх обов'язків належав не лише контроль за навчальними успіхами студентів, а й за моральною поведінкою кожного з них. За учнями, які проживали на квартирах, також був обов'язковий нагляд. Для полегшення обов'язків супер-інтенданту призначалися візитатори, по декілька студентів з кожного класу. Із них одні були відомі, а інші таємні. Усі вони у свій час повідомляли йому про становище підопічних їм вихованців Академії, і, згідно з їхніми донесеннями, супер-інтендант робив студентам догани і зауваження, а у випадку важливих інцидентів доповідав ректору. А серед учнів молодших класів він сам, відповідно до проступків, карав винних. Для нагляду за порядком у храмі вибиралися цензори, котрі дивилися, щоб кожний вихованець поводив себе благоприсойно у цьому святому місці [2, с. 151].

Із виховного процесу в Києво-Могилянській академії слід зазначити, що велику роль у становленні студентів глибоко віруючими людьми відіграла та обставина, що вони навчалися у стінах Києво-Братського монастиря і їхніми наставниками у науках були вчені монахи, які на власному прикладі показували християнський спосіб життя і мислення. Як наслідок, певна частина студентів обирала монашество, щоб цілковито присвятити себе Богові.

Окрім навчання студентів, Академія у недільні дні проводила відкриті лекції для всіх охочих, на яких вивчали катехізис та Святе Писання. Студенти ці дні теж не проводили безцільно, навчались правил відправлення церковних богослужінь, церковного читання і співу. Існувала також велика і мала «інструкції», котрі відбувалися у цей день. Малу «інструкцію», присвячену катехізису, проводив префект, а ректор або інші особи — велику «інструкцію» для студентів-богословів із тлумаченням Нового Заповіту на основі творів святих отців.

Але не через ці заходи Академії її прагнула знищити католицька Річ Посполита, а особливо єзуїти. Не через прагнення освіти або виховання учнів, — це було притаманно всім європейським навчальним закладам, — а через те, що в ній викладалося православне богослів'я, вивчення якого відбувалося після класу філософії і тривало чотири роки, а у кінці XVII століття — від двох до трьох років, а то й взагалі не було. Оскільки Академія була створена на зразок європейських навчальних закладів, то нічого дивного немає в тому, що там проводилися як внутрішньоуніверситетські, так і публічні студентські диспути. У єзуїтських школах вони проходили задля того, щоб навчитися вільно поводитися у полеміках зі «схизматиками», як вони називали православних. Митрополит Петро Могила запозичує цей захід для свого Колегіуму з контр-

метою: навчити студентів вести боротьбу з ворогами православних догматів. Згодом диспути набрали значно ширшого змісту. До них заздалегідь готували оголошення та запрошення, на яких вміщували положення чи основні тези полеміки, називали конкретні імена студентів-виконавців. Афіші розвішували в Колегіумі (потім в Академії), у монастирях, парафіяльних храмах, вручали почесним гостям. До диспуту відповідно готувалися студентський хор та інструментальний оркестр, які, у свою чергу, не лише розважали гостей, а й грою звітували про свої успіхи [4, с. 215].

Києво-Могилянська академія запозичила ще одну характерну рису з європейських університетів: це – конгрегації. Ця установа була відома і в Києво-Братській школі під назвою «младенческаго» братства, яке благословив своєю грамотою 1620 року Єрусалимський патріарх Феофан. Без сумніву, головним обов'язком братства стало привчати українців з молодих літ до єдності, згоди та братерської діяльності на захист Православної Церкви і держави. Участь у братських зібраннях об'єднувала учнів між собою тісніше, ніж шкільне життя. З другого боку, братство непомітно привчало своїх членів до самостійної діяльності, до серйозного і обдуманого виконання християнського обов'язку [9, с. 81]. Митрополит Петро Могила, перетворивши школу на колегію, реорганізував також і братство, яке стало вже конгрегацією. Але після смерті ієрарха перестала діяти і сама конгрегація. Відновив її вже наприкінці XVII століття ректор Академії ігумен Іоасаф Кроковський, і вже вона діяла до закриття самої Києво-Могилянської академії 1817 року.

Конгрегація поділялася на велику (куди входили студенти класів філософії і богослів'я) і малу (учні молодших класів). Вступ у конгрегацію супроводжувався особливими обрядами, розрахованими на те, щоб міцніше прив'язати нового члена до колегії-академії і тієї мети, яку вона виконувала. Важливою із цих обрядів була торжествена присяга, котра складалася з обіцянки шанувати і завжди пам'ятати свій навчальний заклад, у якому б званні чи становищі не довелося у майбутньому бути. Про це вказано в одному із записів на Євангелії, принесеної членами конгрегації у вигляді пожертви на свій храм. Академічній конгрегації присвоєне було самоуправління зі своєю адміністрацією (префект, асистент, нотаріус) і деякі юридичні права.

Вибори в конгрегації відбувалися за місяць до академічного свята Зачаття праведною Анною Пресвятої Богородиці. Вихованці обох конгрегацій – під керівництвом конгрегаційного настоятеля – вибирали зі свого середовища двох префектів Majoris і Minoris Congregationis. Цей обряд, котрий відбувався з такою

торжественністю, називався елекцією. Голосування здійснювалося за допомогою паперових карточок, скручених у трубочку, куди і записувалися імена достойних цієї честі. Після цього вони запечатувалися у ящику і зберігалися до самого свята. 9 грудня (за старим стилем), після Божественної літургії, все академічне керівництво, члени братства і вихованці обох конгрегацій збиралися у так звану конгрегаційну залу (побудовану на другому поверсі мазепинового корпусу у XVIII столітті). Після того, як було принесено ящик і ректор голосно виголошував імена кандидатів у префекти, один чи декілька студентів відмічав кількість голосів, наданих тому чи іншому кандидату. Після підрахунку голосів той, хто отримував більшість, і ставав префектом. Ця процедура називалася промугляцією (*promulgatio*). Кожному обраному префекту тут же давалось по два асистенти і по одному секретарю. Префект отримував чисту прошнуровану книгу, яка називалася альбомом (*album*). До цієї книги він, з відома своїх асистентів і секретаря, повинен був записувати будь-які пожертви, для збору яких відправлявся щоденно до жителів Києва. Були випадки, що з цим альбомом конгрегаційний настоятель відправляв префекта з його підопічними в найближчі села, надаючи собі самому право ходити із тією ж книгою до багатих жителів міста. Окрім цього, при конгрегаційному храмі завжди знаходилася миска для пожертв на утримання найбідніших учнів, і двічі на рік – на свято Зачаття Пресвятої Богородиці і Благовіщення – пропонувався той альбом гостям у бурсацькій їдальні, де зазвичай братство давало святковий обід, на який запрошувалися відомі жителі Києва [2, с. 267].

З інших релігійно-виховних засобів, які практикувалися в Академії, заслуговує уваги участь студентів у церковних процесіях. Наприклад: у торжественному святкуванні академічних свят Зачаття святої Анни і Благовіщення Пресвятої Богородиці, великопісних пасій, поминання митрополита Петра Могили, похорону викладачів, товаришів та інших відомих осіб. У ці дні учні і студенти намагались бути якомога краще вдягнутими, і під час богослужіння стояли по класах зі свічками в руках, беручи участь на великому херувимському вході [2, с. 273–274].

Отже, як ми бачимо, головний акцент у Києво-Могилянській академії був звернений не лише на збагачення розуму, але і на збагачення духу і спасіння душі. Потрібно знати, що Академія виховала не тільки чудових церковно-суспільних діячів і науковців – таких, як: гетьман Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Іван Мазепа, а також і святих людей. Відомо, що в Академії здобували знання троє святих: Феодосій Углицький, архієпископ Чернігівський;

Димитрій Гуптало, митрополит Ростовський, та Інокентій Кульчинський, єпископ Іркутський, та багато інших. За підрахунками протоієрея Юрія Мицика, у стінах Академії навчалося 35 майбутніх святих [5, с. 357]. Це лише ті, про яких нам відомо. Можна припустити, що їхня кількість значно більша за 35 осіб, бо не про всіх є відомості і не всі ставали святителями Церкви Христової.

Києво-Могилянська академія також виховувала молодь у патріотичних почуттях до своєї батьківщини, вчила цінувати свою мову, свій народ, свою Alma Mater. Цьому якнайбільше сприяли конгрегації, адже у них були закладені принципи братерства, патріотизму, моралі. І коли Академія потерпала від утисків або, найчастіше, проблем, пов'язаних із матеріальним утриманням, тоді їй на допомогу і приходили колишні її вихованці, котрі були у всіх державних і церковних установах. Академія також була гідною відповіддю на напади Католицької Церкви, зупинивши її просування на Схід. У наш час, коли світ став більш демократичним і дії Католицької Церкви не такі радикальні, нам не варто втрачати пильність і бути нерозсудливими. Тому ця тема актуальна і сьогодні: коли нас тиснуть з усіх боків, ми повинні зберегти ту автентичність, яка нас робить по-справжньому православним народом з віковичними традиціями.

Такими були головні виховні процеси, які використовували у Києво-Могилянській академії. Вони були повністю просякнутими високими ідеалами істинно православної християнської педагогіки. Хоч Академія припинила своє існування на початку XIX століття, але вона виконала свою місію і її вплив помітний і сьогодні. Адже її системою виховання користуються ті навчальні заклади, які готують майбутніх пастирів Церкви.

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту / Переклад Патріарха Філарета (Денисенка). – К.: Видання УПЦ КП, 2004. – 1408 с.
2. Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем Академиею: В 2 т. – К.: Университетская тип., 1856. – Т. 1. – 370 с.
3. Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем Академиею: В 2 т. – К.: Университетская тип., 1856. – Т. 2. – 568 с.
4. Микитась В. Л. Давньоукраїнські студенти і професори. – К.: Абрис, 1994. – 288 с.
5. Мицик Ю., прот. За віру православному! – Вид. 2-е, доповнене і перероблене. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2009. – 416 с.
6. Мицик Ю., прот. Св. Петро Могила. – Харків: Бібколектор, 2015. – 119 с.
7. Памятники изданные Киевскою комиссією для разбора древнихъ актовъ: В 3 т. / Изданіе второе, съ дополненіями. – К.: Типографія Императорскаго Университета Св. Владиміра Н. Т. Корчакъ-Новицкаго, Мих. ул., д. № 4-й, 1897. – Т. 2. – 242 с.
8. Патрило І. Педагогія Київсько-Могилянської академії (1631–1817). Дисертація. – Рим: [1953]. – 178 с.
9. Тітов Ф., прот., проф. Стара вища освіта в Київській Україні XVI – поч. XIX в. – К.: Друкарня Української академії наук, 1924. – 433 с.